

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
17	פרק א: עליית שמואל ושקיעת בית עלי (שמ"א א-ד)
40	פרק ב: שמואל – שופט ישראל
57	פרק ג: שמואל ורעיון כינון המלוכה
81	פרק ד: הקדשת שאול למלך ישראל
99	פרק ה: המלכת שאול במצפה
115	פרק ו: הושעת הגלעד
129	פרק ז: נאום שמואל על דמות המלוכה לעתיד לבוא
145	סיכום
152	נספח: המלוכה הישראלית בספרות הבתרא־מקראית
174	קיצורים ביבליוגרפיים
195	מפתח המקורות
219	מפתח המונחים
220	מפתח השמות והעניינים

פתח דבר

סיפור כינון המלוכה ריתק את התעניינותי עוד מראשית לימודיי את תולדות ישראל בתקופת המקרא. הן מפאת חשיבותו ההיסטורית והשפעתו על מבנה החברה הישראלית בימי קדם והן מפאת השינוי שחולל במחשבה התאולוגית היהודית בדור כינון המלוכה ואחריו.

הדחף לעסוק בנושא זה גבר עוד יותר כאשר במרוצת לימודי גיליתי שבספרויות המזרח הקדום לא קיימת עלייה על כינון מלכות אנוש. זו נתפסה על ידי סופריה כקיימת מקדמת דנא, כמו החברה האנושית הנשלטת על ידה. למדתי שדווקא בספרות עמי המזרח הקדום מצויים סיפורים רבים שבאמצעותם ניתן להבין יותר את הסיפורים המקראיים או הביטויים בהם המספרים על מנהגי מלכות, שהמקרא עצמו אינו מקל על הבנתם.

הסיפור המקראי על כינון המלוכה הוא מורכב. חוקרים הקישו ממנו על דמותה של היהדות ועל יחסה למלכות אנוש. את דברי שמואל נגד המלוכה הסמיכו חוקרים רבים על דעות סופרים ורבנים מימי בית שני מתוך הנחה שדברי שמואל נוספו בידי סופר בן תקופה זו. מאחר ולהערה זו לא מצאתי סימוכים בספרי המקרא שחוברו לפני חורבן הבית או אחריו, חקרתי את הנאמר על המלוכה ואת הפירושים לדברי שמואל בספרות הבתרא מקראית, ואותם אני מציג בפני הקורא.

בשנות המחקר וכתובת הספר נעזרתי בידי אנשים רבים וחובה נעימה היא לי להודות להם. למורי, פרופ' ב' מור המנוח, שאתו שוחחתי על אחדים מנושאי חיבורי ותמיד למדתי מעומק הבנתו את המקרא ורוחב ידיעותיו בספרויות המזרח הקדום. לפרופסורים פ"ה האואינג תן קתה וטיאו ון דן האוט מאוניברסיטת אמסטרדם, חוקרי השפה החתית ותרבותה, שבהם נועצתי רבות בהבנת המקורות החתיים שנגעו לנושאי מחקרי. קרן לואיס ומינה אפשטיין שעל יד האקדמיה האמריקאית לחקר היהדות וקרן פדרמן של המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים סייעו בהוצאה לאור של הספר, ועל כך נתונה להם תודתי הרבה. להוצאת הספרים ע"ש מאגנס, ראשיה ועובדיה. ליו"ר לשעבר פרופ' ראובן ירון על עידודו והערותיו המועילות ולפרופ' שרה יפת היו"ר הנוכחי של הוצאת מאגנס על התעניינותה ותמיכתה. למר דן בנוביץ, מנהל ההוצאה, שבבקיאותו המקצועית הרבה הנחה ודאג להוצאת הספר והבאתו לסיום מוצלח. למר אבי בך-אמתי שערך את הספר ולגב' אילה ביבר ששקדה על ההגהות. לתלמידי הסמינרים שלי לתואר שני באוניברסיטה העברית בירושלים שהערותיהם והארותיהם היו לי לעזר, ולתלמידי גב' עדה כהן, גב' איריס שאשא ומר יואל גולדברג שעזרו לי במרוצת שנות מחקרי. כל אלה יעמדו על התודה והברכה. מעל לכול אני מודה לרעייתי שמרגע שסיימתי את כתבי-היד של חיבורי, היא הקלידה, שיפרה את סגנונו, העירה והאירה, בדקה את מראי המקומות מתוך המקרא, והיתה מעורבת בכל שלבי הכנתו והדפסתו.

משה אילת

מבוא

חיי שמואל ומעשיו מתוארים בשמואל א, א 1-ד 22; ז 1-טו 13 ועוד בייט 18-24. סיפור חייו משולב בראשיתו בקורותיו של עלי, ומאוחר יותר בדברי ימי שאול.¹ בסיפורי פרקים אלה חיי ישראל עומדים בסימן המלחמה בפלשתים ובבני עמון – עמים שכבר היו מאורגנים בממלכות או שהתאגדו לקונפדרציות. הרקע הפוליטי, המנהגים הפולחניים והמאבקים האידיאולוגיים אשר שררו בישראל בדור שלפני כינון המלוכה ובראשיתה באים לידי ביטוי בסיפורים אלה.

עיקר חשיבותם של סיפורים אלה בתיאור תקופת המעבר מברית של שבטים למשטר של מלוכה. פעולתה של ברית זו מתוארת בסיפור פילגש בגבעה (שופ' יט-כא); לפי סיפור זה לא עמדה בראש ישראל אישיות אחת, וכן הוא בסיפור המלחמה בפלשתים באבן העזר, שמ"א ד. ברית השבטים מתוארת כגוף שחבריו מתכנסים מרצונם החופשי במקום קדוש 'אל ה' המצפה' (שופ' כ 1), ונשבעים לקיים את החלטותיהם (כ 8-11; כא 1, 5, 7) ולפעול במשותף נגד המסרבים לקיימן.

סיפור זה קדום, כי לתיאור המציאות בו יש הרבה מן המשותף עם מצבים ומנהגים בישראל טרם ייסוד המלוכה. ירושלים עדיין נקראת יבוס, ונחשבת עיר נכרייה (יט 10-12); ועדיין אין מרכז פולחני אחד. הברית התכנסה לפני ה' לא רק במצפה, אלא גם בבית-אל (כ 18-27); וזאת בדומה לימים שלאחר חורבן שילה, שבהם שפט שמואל את ישראל במצפה, בבית-אל ובגלגל (שמ"א ז 16-17).

במקומות אלה נערכו הטקסים הפולחניים הלאומיים, עד ששאל קבע את נוב למושבם של כוהני בית עלי ולמרכז הפולחני של ממלכתו. הלוי, שפילגשו נרצחה בגבעה, היה כוהן בבית ה' אנונימי בירכתי הר אפרים (שופ' יט 18). לבית ה' זה לא היה מעמד מרכזי, כמוהו כבית האלוהים שעשה לו מיכה מהר אפרים, אשר גם בו כיהן לוי (שם יז 1-13).²

1 לא דגתי בסיפור נדידת ארון הברית בערי פלשת ושיבתו לנחלת ישראל בשמ"א ה-ו, מאחר והוא חורג מנושא ספר זה.

2 ראה: קויפמן, תולדות האמונה, א, 205-206, ושם במיוחד הע' 24; ב, 398-399; הנ"ל, שופטים, 277 ואילך. קייסר (O. Kaiser, *Einleitung in das Alte Testament*, Gütersloh 1969, 140) טוען בצדק שאת סיפורי שמואל ניתן להבין רק בהקשר לסיפור פילגש בגבעה. לאחרונה חזרו על טענות המאחרים חוקרים הסבורים, שסיפור זה אמנם נכתב בראשית ימי בית שני ככתב פלסטר נגד שבט בנימין בוויכוח נגד צאצאי שאול, שביקשו לעצמם זכויות בימי שיבת ציון. עדות לדעתם, רואים חוקרים אלה ברשימות היחס של בית שאול בספר דברי הימים א ח 33-40; ט 39-44, ובמדרשים אחדים שמספרים בוכותו של שאול; השווה: M. Brettler, 'The Book and Literature of Judges: Literature as Politics', *JBL* 108 (1989), 395-418; P. M. Arnold, *Gibeon: The Search for a Biblical City* (JSOTS 79), Sheffield 1990, 61-68, ובדבריהם מצוטטים כתביהם של חוקרים שהביעו השקפה דומה. אבל רשימת היחס של צאצאי שאול בספר דברי הימים לא שימשה

האבן עדיין היתה בין כלי נשקם של בני בנימיין (שם כ 16), וכן אף בימי שאול (דה"א יב 3,2).

גם המונח **עדה**, שבו מונה סופר סיפור פילגש בגבעה את הגוף שהתכנס במצפה ובבית אל (שופ' כ 1; כא 10, 16), מצביע על רובד קדום של העברית המקראית.⁴ לסיפור זה יש ביטויים ומוטיבים משותפים עם סיפור הושעת הגלעד (שמ"א יא), ואין סיבה פילולוגית או ספרותית לאתר סיפור זה לדורות האחרונים של ימי המלוכה או לימי בית שני, כדעתם של חוקרים.⁵

על פי המסופר על תקופת מעבר זו מילא שמואל תפקיד מרכזי, ולדבריו היה הד רב בדורות שאחריו. אין זה מקרה, שהוא האישיות המקראית היחידה הנזכרת כשוות מעמד למשה ואהרן ביצירות מקראיות מאוחרות יותר (יר' טו 1; תה' צט 6), ואף חז"ל הרבו להמשיל את מעשיו למעשי משה.⁶

בסיפורים אלה אין תאריכים כרונולוגיים או סינכרוניסטיים. אין המספר מצייין את תאריכי חייו של שמואל, מספר שנות חייו או פעילותו. מסופר שנולד בימי עלי הכהן (שמ"א א), ונפטר בימי מלכותו של שאול (כה 1), אך המספר לא צייין באילו שנים בחייהם אירעו מאורעות אלה. על פי חז"ל לא האריך שמואל ימים, ונפטר בגיל חמישים.⁷ גם הנתון על שנות מלכותו של שאול (שמ"א יג 1) משובש. הודות לתאריכים סינכרוניסטיים מקראיים ונתונים כרונולוגיים לשנות מלכותם של דוד ושלמה, שיוספוס ציטט מתוך יצירותיהם של סופרים הלניסטיים (שלדבריו העתיקום אלה מתוך ארכיון העיר צור),⁸ סביר להניח, ששמואל פעל במאה האחת-עשרה לפה"ס, ושהמלוכה נתכוננה במחציתה השנייה של מאה זו.

מאה זו עומדת בסימן נסיגתן של המעצמות הגדולות ששלטו בארץ ובשכנותיה מימי פלישתם של גויי הים בסוף המאה השלוש-עשרה ובראשית המאה השתיים-עשרה לפה"ס.⁹ לכן עד למחצית השנייה של המאה העשירית לפה"ס כמעט אין ארץ ישראל ושכנותיה

דווקא מסמך לתביעה פוליטית, אלא יכלה להצביע על הכבוד שרחשו בני דורות שיבת ציון למלך ישראל הראשון, כי בעל דברי הימים עצמו טען שדוד המשיך את מלכות שאול (דה"א יב 24), וש בנימיין אחי שאול שירתו בצבא דוד במלכו בחברון (שם 30). גם נעלם מחוקרים אלה שחז"ל דרשו לא רק בזכותו של שאול, אלא גם בזכותם של ירבעם בן נבט, אחאב, מנשה ומלכים אחרים, שהמקרא, כידוע, כמו על שאול, מספר בגנותם; ראה עוד בנספח, הערה 119.

3 אבל לא עוד בימי אסא (דה"ב יד 7).

4 הורבין, המונח 'עדה', 267-261; גרינץ, הברית עם הגבעונים, 113-126.

5 ראה להלן עמ' 60-61.

6 בבלי נדרים לח ע"א; תענית כז ע"א; שמות רבה טו, ד; במדבר רבה יח, ח; מדרש שמואל ט, ה; יד, ט; ספרי זוטא, במדבר יב, ה; תנחומא צו, יג; מדרש תהלים המכונה שוחר טוב א, ג.

7 מדרש שמואל ג, ג. ובמאמר אחרון של מגילת תענית נאמר שנפטר בעשרים ותשעה באייר.

8 קדמוניות ח, 143-149; נגד אפיין א, 106-127.

9 קישון, מצרים, סעיפים 206-212; W. Helck, 'Die Seevölker in den ägyptischen Texten', *Jahresbericht des Institutes für Vorgeschichte der Universität Frankfurt*, München 1976, 7-21; H. Otten, 'Zum Ende des Hethiterreiches aufgrund der Bogazköy Texte', *ibid.*, 22-35; K. Bittel, 'Das Ende des Hethiterreiches aufgrund archäologischer

נוכרות בתעודותיהן.¹⁰ תעודות אפיגרפיות בלשונות העמים שישבו בארץ ובשכנותה בתקופה זו אינן מספקות לנו ידיעות פוליטיות רלוונטיות.¹¹ אבל דווקא במאות אלה התחוללו במרחב הארץ-ישראלי הסורי שינויים אתנוגרפיים ופוליטיים מכריעים. בחוף הלבנט ייסדו הפניקים, שמוצאם לוט בערפל,¹² ממלכות בערי החוף העתיקות ארוד, גבל, צידון וצור.¹³ לסוריה חדרו שבטי ארמים וייסדו בה ממלכות אתניות,¹⁴ וקבוצות אוכלוסין מאסיה הקטנה שנדרו ממכורתן בעקבות פלישת גויי הים וחורבן הממלכה החתית, השתלטו על אחדות מערי סוריה וייסדו בהן ממלכות.¹⁵ על עבר הירדן המזרחי מסופר במקרא, שבני ישראל בעלותם ממצרים ובחזירתם מן המדבר לארץ כנען מצאו בו ממלכות קיימות – אדום, מואב ובני עמון.¹⁶ נ' גליק – בסקר הארכיאולוגי שערך בעבר הירדן המזרחי בשנות השלושים – אמנם מצא, שממלכות אלה קמו במאה השלוש-עשרה;¹⁷ וסבורים שבמאה זו גם התחוללה יציאת מצרים, שבסופה הגיעו בני ישראל לכנען. חפירות וסקרים שנערכו בדרומה ובמרכזה של עבר הירדן מראשית שנות השבעים מאשרים את מסקנותיו של נלסון גליק רק בהלקן; ולפיהם נראה שבמחצית השנייה של

Zeugnisse', *ibid.*, 36–56; H. Otten, 'Die letzte Phase des hethitischen Großreiches nach den Texten', *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Sitzungsbericht* 418 (1983), 13–21; I. Singer, 'Dating the End of the Hittite Empire', *Hethitica* 8 (1987), 413–421

10 אשר למסופוטמיה, תגלת פלאסר הראשון (1115–1077 לפה"ס) ואשור-בליכלא (1074–1057 לפה"ס) מלכי אשור ערכו לפרקי זמן קצרים מסעות ללבנון ולחוף הפניקי, וארץ ישראל אינה נזכרת בהן. ראה *RIMA 2* A.O.87.3:16–28 (p. 37); 4:24–30 (p. 42) 59–71 (p.44); 10:28–55 (p. 53); 9:103 (p. 103); A.O.89.7: iv, 1–5 (p. 103); 13:10–13 (p. 60). לתולדות מצרים בתקופה זו ראה לעיל הערה 9; ישראל או ארץ ישראל נזכרת בכתובת הניצחון של מרנפתח (1227–1205 לפה"ס), *ARE III* §617. שישק מלך מצרים ערך בשנת 924 לפה"ס, היא השנה החמישית לרחבעם מלך יהודה (מל"א יד 25–29; דה"ב יב 2–12), מסע שוד לארץ ישראל, ראה מור, כנען וישראל, 234–244; קיטשן, מצרים, סעיפים J. A. Weinstein, 'The Egyptian Empire in Palestine: Reassessment', *BASOR* 260–252 (1981), 22f.

11 'נוה, ראשית תולדותיו של האלפבית, ירושלים תשמ"ט, 108–109.

12 D. Harden, *The Phoenicians*, Penguin Books 1962, 17–22; S. Moscati, 'Who were the Phoenicians', *The Phoenicians*, ed. S. Moscati, Milano 1988, 24–37

13 מור, כנען וישראל, 152–173.

14 שם, 247–249; G. N. Schwartz, 'The Origins of the Arameans in Syria and Northern Mesopotamia: Researches, Problems, and Potential Strategies', *Fs. M. N. van Loon*, Rotterdam 1989, 275–291; H. S. Sader, *Le États Araméens de Syrie*, Beirut 1987; W. Th. Pitard, *Ancient Damascus*, Ann Arbor 1983, 125–151

15 J. D. Hawkins, 'Assyrians and Hittites', *Iraq* 26 (1974), 67–83; H. Genge, *Nordsyrische: Südanatolische Reliefs*, I–II, Kobenhaven 1979; M. N. van Loon, *First Millenium B.C. Iconography of Religions*, Leiden 1990, xv, 13; I. Singer, 'A New Stela of Hamiyatas King of Masuwari', *Tel Aviv* 15/16 (1988/89), 184–192

16 ראה במ' כ 14–21; כא 4–16; 21–35; דב' ב 1–30.

17 גליק, עבר הירדן, 128–148.

האלף השני לפה"ס קמו שם ממלכות מואב ובני עמון,¹⁸ ואילו זמן תקומתה של ממלכת אדום שנוי במחלוקת בין הארכיאולוגים.¹⁹

בארץ ישראל התיישבו לאורך החוף שבטים מגויי הים. הת'פ'רים בחוף הכרמל והפלשתים ברצועת החוף, בין נהר הירקון לעזה, השתלטו על הדרך שהובילה לאורך החוף צפונה ומשם דרך מגידו בואך בית-שאן.²⁰ בפנים הארץ נמשכה שקיעת מעמדן וחוסן הכלכלי של ערי המלוכה הכנעניות, שהחלה במאה השלוש-עשרה.²¹

בחבל ההר המרכזי של הארץ, בין עמקי הצפון לבקעת באר-שבע, התרבו והתעצמו היישובים הישראליים, התפשטו והלכו דרומה עד לבקעת באר-שבע ולאשדותיו המערביים של ההר, כעדות הממצא הארכיאולוגי בחפירות ובסקרים שנערכו שם מאז מלחמת ששת הימים.²² לתהליך זה בחיי היישוב הישראלי הצעיר אין תיאור ספרותי במקרא, לרבות ספרי נביאים ראשונים; והרי הם המקור הספרותי הבלעדי לתולדות ישראל וארץ ישראל בתקופה הנידונה. אמנם ניתן להבחין בסיפורים אלה שמימי יהושע עד ימיו של דוד, כי מרכז הכובד של האירועים הלאומיים הולך ומדרים: שכם-שילה-בית-אל, מצפה, רמה, גלגל-גבעת בנימין-חברון – עד שדוד, מסיבות פוליטיות, בחר כבירת ממלכתו²³ את ירושלים, עיר מלוכה כנענית ששכנה בין שבטי הדרום והמרכז, ואשר שום שבט מישראל לא נאחז בה לפניו.

S. Timm, *Moab zwischen den Mächten (Ägypten und das Alte Testament 17)*, Wiesbaden 1989, 13, 33; V. Worschech, *Die Beziehungen Moabs zu Israel und Ägypten in der Eisenzeit (Ägypten und Altes Testament 18)*, Wiesbaden 1990, 94–102; U. Hübner, *Die Ammoniter: Untersuchungen zur Geschichte, Kultur und Religion, eines transjordanischen Volkes im 1. Jahrtausend v. Chr. (Abhandlungen des Deutschen Palästinaverains 16)*, Wiesbaden 1992, 150, 160–166; Kh. Yassine, 'Amonite Seals from Tell El-Mazar', *Studies in the History and Archaeology of Jordan 1* (1982), 189

J. R. Barlett, 'The Rise and Fall of the Kingdom of Edom', *PEQ* 104, 26–37; idem, 19 *Edom and the Edomites (JSOTS 77)*, Sheffield 1989
 החפירות שנערכו באתרים אחרים באדום לא נוסדה המלוכה באדום לפני המאה השמינית. כנגד זאת לדעת פינקלשטיין מאשרים ממצאים אלה ואחרים את מסקנתו של נלסון גליק; ראה י' פינקלשטיין, 'אדום בתקופת הברזל', ארץ-ישראל כג (תשנ"ג), 229–224; I. Finkelstein, 'Edom in the Iron I', *Levant 24* (1992), 159–166; idem, 'Stratigraphy, Pottery and Parallels: A Replay to Bienkowski', *ibid.*, 171

A. Mazar, 'Some Aspects of the Sea-Peoples Settlement', *OLA 23* (1988), 251–260; I. Singer, 'The Origin of the Sea-Peoples and their Settlements on the Coast of Canaan', *ibid.*, 239–250; L. E. Stager, 'When Canaanites and Philistines Ruled Ashkelon', *BAR 17* (1991), 24–43; א' זינגר, 'מצרים, כנענים ופלישתים בתקופת ההתנחלות והשופטים', מנוודות למלוכה (עורכים י' פינקלשטיין ונ' נאמן), ירושלים 1990, 348–402.

21 מור, כנען, 131–138.

22 ב' מור, 'פרשת ההתנחלות בהר ישראל', ארץ-ישראל טו (תשמ"א), 145–153; י' פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל אביב 1986, 43–51, 294–299; ומאמריהם של י' זרטל, י' פינקלשטיין, ע' מור, א' עופר וז' הרצוג בקובץ מנוודות למלוכה, לעיל הערה 20.

23 אלט, כתבים, ב, 45–47; ג, 253–255.

סיפורים אלה אף אינם חושפים את התהליכים החברתיים שעמדו ברקע כינונה של המלוכה בישראל. סיפורים אלה, כסיפורים מקראיים אחרים המתארים אירועים היסטוריים, יכלו לצמוח בחוגים חברתיים שונים – שבטים, בתי-אב, קבוצות נביאים, בתי כהונה או חוגי חצר. סופריהם ביקשו לא רק לספר על מאורעות היסטוריים מסוימים, אלא גם לתאר את גיבוריהם פועלים בהתאם או בניגוד לרצון האלוהים, כפי שהם הבינו רצון זה. ומאחר שמטבע הדברים את האלוהים ואת מעשיו אין לתאר בדרך רציונלית, הרי שאירועים היסטוריים אלה תוארו על דרך הדמיון. חוקרי תורת הספרות נוהגים לסווגם כאגדות, לגנדות וסאגות, אבל גבולות ההבחנה בין צורות סיפור אלה דקים ומטושטשים,²⁴ ולכן סיווגם של הסיפורים המקראיים על פי קבוצות אלה בעייתי ושנוי במחלוקת.²⁵

ההבחנה בין הדמיוני להיסטורי שבכל סיפור תיעשה על ידי בדיקת האירועים המסופרים בו לאור סיפורים אחרים במקרא, בספרות המזרח הקדום ובספרות הקלסית, כאשר לדמיוני אין בהם אחיזה, לא באירועים ולא במנהגים המתוארים בהם, אבל הוא יופיע בהם כמוטיב ספרותי.²⁶ ספרות עמי המזרח הקדום תשמש במקרים אחדים לחיזוק מסקנתנו הנשענת על בסיס מחקר פילולוגי וספרותי של הסיפור המקראי, ובמקומות אחרים תהווה מקור להבנת הביטויים הנידונים והאירועים בסיפור כינון המלוכה.²⁷

מאחר שאחדים מסיפורים אלה מספרים על אירועים ומנהגים שמשמעותם לא תמיד מובנת לקורא המודרני, ראו חוקרי מקרא כאחדים מהם סיפורים מקבילים על אותו מאורע. רבים מהם הגיעו למסקנה שישנם שלושה סיפורים על המלכת שאול (שמ"א ט 1-16; י 17-27; יא 15-14), שני סיפורים על הסרת תמיכתו של שמואל בשאול (יג 8-15; טו) ושני סיפורים על הצטרפות דוד אל חצרו של שאול (טז 14-23; יז 12-יח 5). סיפורים אלה ועוד אחרים נבדלו זה מזה בנימוקים שהובאו בהם להמלכת המלך הראשון, ובתיאור יחסו של שמואל למעשה זה. בסיפורים אחדים מתוארת ההמלכה כיומתו של האלוהים או של שמואל

24 יולס, צורות פשוטות; רריך, סאגה; הנ"ל, אגדה ומציאות; M. Luthi, L. Röhrich & G. Fohrer, *Sagen und ihre Deutung*, Göttingen 1965; *Enzyklopädie des Märchens*, I, Berlin–New York 1917, vi

25 H. Wildberger, 'Sage und Legende', *BHH*, III, 1641–1645; *Saga, Legend, Tale, Novella. Fable: Narrative Forms in Old Testament Literature*, ed. G. W. Coats (*JSOTS* 35), Sheffield 1985; L. Röhrich & W. Baumgartner, 'Märchen', *RGG*, III, 581–587; S. Mowinkel, 'Mythos', *RGG*, IV, 1274–1278; C. M. Edelmann & E. Jacob, 'Sagen und Legenden', *RGG*, III, 1300–1308; האגדה במקרא; פורר, הסאגה במקרא, 59–80; אייפלדט, מבוא, 33–60; גרסמן, היסטוריוגרפיה, 35–36.

26 S. Thompson, *The Folktale*, New York 1946, 415

27 H. Gunkel, *Das Alte Testament im Licht der modernen Forschung (Beiträge zur Weiterentwicklung der christlichen Religion)*, eds. D. A. Dessimann et al., München 1950, 45f. על ניצול ספרות המזרח הקדום להבנת רקעם ההיסטורי של סיפורים מקראיים ראה W. v. Soden, 'Sanherib vor Jerusalem', *Bibel und Alter Orient, Altorientalische Beiträge zum Alten Testament (BZAW* 162), Wiesbaden 1985, 154; J. H. Tigay, 'On Evaluating Claims of Literary Borrowing', *Fs. W. W. Hallo*, Bethesda 1993, 250–255 M. Malul, *The Comparative Method in Ancient Near Eastern Legal Studies*, AOAT 227, Neukirchen-Vluyn 1990, esp. 113–152

(טו-י 16; יא 14-15), ובסיפורים אחרים נתכוננה המלוכה ביזמת העם או נציגיו, ושמואל התנגד למעשה (ח; י 18-19; יב). חוקרים רבים הסיקו מזה, שסיפורים אלה נתחברו בידי סופרים בעלי השקפות שונות על המלוכה ובזמנים שונים. הם סבורים, שהסיפורים שבהם מדבר שמואל בזכות המלוכה הם הקדומים והאותנטיים יותר מבחינה היסטורית, ואלה שבהם הוא מתנגד לרעיון המלוכה הם יצירת עורכי ספר שמואל, שהיו בני דור חורבן הבית או שחיו בימי בית שני, ומשקפים בדעותיהם את השקפת בני הדורות ההם על צורת שלטון זו.

מיעוטם של חוקרים סברו, שאין ניגוד בדברי שמואל על המלוכה בסיפורים השונים. לדעתם, אם מפרידים מהסיפורים משפטים וקטעים בודדים, הניכרים על ידי סימנים ברורים בכך שלא מחברי הסיפורים עצמם חיברו אותם, אזי ניתן לראות בסיפורים השונים על כינון המלוכה סיפור אחיד שנתחבר בתקופה קדומה. חוקרים אחרים מקבלים את החלוקה למקור קדום ומאוחר, אבל סבורים שדווקא המקור שבו מתואר שמואל כמתנגד להמלכת המלך הראשון הוא קדום ואותנטי, וזה שבו הוא מדבר בזכותה נתחבר מאוחר יותר. את דעות החוקרים נציג בדיוננו בסיפורים השונים המספרים על חיי שמואל ועל כינון המלוכה. נערוך בהם דיון לשוני השוואתי ביחס ללשון המקרא בכלל, ונבחן את האמונות והמנהגים המתוארים בהם לאור מקבילות במקרא ובספרות של עמי המזרח הקדום. מאחר שרבים מחוקרי המקרא המודרניים הסמיכו בקביעותיהם את זמן ההשקפה האנטי-מלוכנית המיוחסת לשמואל על הספרות היהודית מימי בית שני, נסקור את הדעות על המלוכה לא רק בספרות המקראית על כל תקופותיה, אלא גם בספרים החיצוניים, בכתבי פילון ויוסף בן מתתיהו, בכתבי כת מדבר יהודה ובדברי חז"ל.

סיכום

פרט לגיתוחים ספרותיים ופילולוגיים, שעל פיהם ניסינו להבין את המסופר במקרא, נעזרנו למטרה זו בספרות המזרח הקדום והעולם הקלסי. מקבילות מספרויות אלה לספרות המקראית אפשרו לנו בסיפורים אחדים להבחין בין הדמיוני להיסטורי בסיפורי המקרא; באחרים יכולנו בעזרתן לאשש מסקנות שהגענו אליהן על יסוד ניתוח פילולוגי של הסיפור המקראי, ובמקרים אחרים להבין משמעותם של מנהגים שהמקרא אינו מקל על הבנתם. בין המקבילות מספרות המזרח הקדום בולטות בכמותן ובייחודן המקבילות מן הספרות החתית, שעל זיקתה לספרות המקראית בתחומים שונים כבר עמדו חוקרים רבים.¹ ריבוי המקבילות בספר שמואל בכלל ובסיפור כינון המלוכה בפרט הוא תופעה מוזרה, כי החתים אינם בני שם ואין להם ולעבריהם רקע היסטורי ולשוני משותף. בולטת עוד העובדה שהמקבילות הרבות שעליהן הצבענו מופיעות במקרא בספרים הקודמים לספר שמואל ולא אחריו. עובדה זו מאששת את מסקנתנו שאליה הגענו על יסוד עיון בסיפור המקראי ובלשונו, שסיפור כינון המלוכה וכמוהו רוב סיפורי ספר שמואל חוברו בימי הממלכה המאוחדת.

זיקת הספרות החתית לספרות המקראית נעוצה באירועים פוליטיים ואתניים שחוללו גלים של נדידות עמים באגן המזרחי של הים התיכון במרוצת האלף השני. עמים אלה נדרו מן הצפון ומן המערב דרך אסיה הקטנה וקדמת אסיה לעבר הדלתה של הנילוס והביאו לארץ-ישראל, פרט לעמים שמייים-מערביים, גם קבוצות אוכלוסין אינדוגרמניות ואנטוליות² שהשתלטו על רבות מערי המלוכה בארץ וכוננו בהן שושלות משל עצמן. אחריתם של גלי נודדים אלה במאה השלוש-עשרה ובראשית המאה השתיים-עשרה, כאשר פלישת גויי הים מארצות הים האגאי דרך אסיה הקטנה לסוריה ולארץ-ישראל מוטטה את הממלכה החתית.

1 G. E. Mendenhall, 'Covenant Forms in Israelite Tradition', *BAR* 17 (1954), 70–76; A. Malamat, 'Doctrines of Causality in Hittite and Biblical Historiography: A Parallel', *VT* 5 (1955), 1–12; H. M. Kümmel, 'Ersatzkönig und Sündenbock', *ZAW* 80 (1968), 289ff., esp. 310–318; J. Moyer, *The Concept of Ritual Purity among the Hittites*, Ann Arbor 1969; J. Milgrom, 'The Shared Custody of the Tabernacle and a Hittite Analogy', *JAOS* 90 (1970), 204, 209; M. Weinfeld, 'Social and Cultic Institutions in the Priestly Source against their Near Eastern Background', *8th World Congress of Jewish and Hebrew Studies, Panel Sessions: Bible Studies and the Hebrew Language*, Jerusalem 1983, 95–129; מ' ויינפלד, 'עקבות הווי חתי בנוהג פולחני טקסי בישראל העתיקה', שנתון י (תשמ"ט) (ספר יובל לב' מור), 107–122; אילת, שאול, 5–25.
2 ב' מור (מייזור), תולדות ארץ ישראל, א, תל אביב 1938, 78–81.

עם קריסתה בתחילת המאה השתים־עשרה המשיכה תרבותה להתקיים בממלכות הנאר־חתייות. ממלכות אלה נוסדו בידי בני התרבות החתית שנשטו את מכורתם. הבולטת ביניהן היתה העיר כרכמיש שבצפון סוריה, שעל גדות הפרת. בית המלוכה של כרכמיש קשור היה בקשרי דם לבית המלוכה של הממלכה החתית, ועם חורבנה של זו ראו עצמם מלכי כרכמיש יורשיהם של שליטי הממלכה 'החתית הגדולה' וסיגלו לעצמם את תואריהם. הם המשיכו לקיים את מנהגיה ולטפח את תרבותה של ממלכה זו, והצליחו לקיימה עוד כ־200 שנה.³ כתוצאה מנדידות העמים התיישבו חתים וקבוצות אחרות מבני אסיה הקטנה בארץ ישראל, ואלה נמנים במקרא עם עממי כנען.⁴ החתים הנוכרים בשמותיהם הפרטיים ואשר מקומות מגוריהם מצוינים הם כולם בני דרום ארץ־ישראל.⁵ כמו כן, בירושלים הכנענית שלטו מלכים שהיו על פי שמותיהם הפרטיים ממוצא חתי או חורי, כמו עֲבַד־יִחְפָּה בימי אל עמרנה,⁶ אֲרֻנָּה או הָאֲרֻנָּה מלך יבוס, שאותה כבש דוד (שמ"ב ה 6-10) בלא לפגוע במלך זה לרעה (שם כד 16, 18-25).⁷ על פי שמותיהם הפרטיים של שרי דוד אף נראה, שהוא שילב מבני אצולת עיר זו במנגנון ממלכתו.⁸ כל אלה ואחרים שאינם נזכרים היו כנראה המקור להשפעה הספרותית החתית הרבה על ספרות ישראל עד לימי דוד. השפעה זו לא נעלמה מעיניו של הנביא יחזקאל, בן הכהונה הירושלמית, לאחר מאות שנים. הוא תלה את חטאי בני עירו במוצאם, ואמר: 'מְכַרְתֶּיךָ וּמְלֹדְתֶיךָ מֵאַרְץ הַכְּנַעֲנִי, אֲבִיךָ הָאֲמֵרִי וְאִמְךָ חַתִּית' (יח' טו 3; והשווה שם 45).

מדיוני בפרטי המסופר בפרקים א-ד, ז-יב עולה, שסיפור חייו של שמואל, כמו הביוגרפיות האחרות בספר שמואל, הוא תיאור ירידת מעמדו של האחד עם עלייתו של הבא אחריו. סיפור שמואל עשוי משתי חטיבות, המשקפות שתי תקופות חיים שונות: החטיבה הראשונה כוללת את פרקים א-ד, ז, ורובה חוברה בימי דוד ובראשית ימי שלמה בידי סופרים מבני צדוק. הללו, שייחוסם הכהני הישראלי שנוי במחלוקת, התחרו בכוחני בית עלי, שטענו לייחוס כוהני עתיק ומכובד. הסופרים מבני צדוק העלו את שמואל ותיארוהו כמושיע ישראל במקום שכהני בית עלי נכשלו.

- D. Hawkins, 'Kusi-Tešub and the Great Kings of Karkemis', *AnSt* 38 (1988), 3
99-120
- 4 בר' טו 18-20; שמ' כג 23; לג 2, לד 11; במ' יג 29; דב' ז 1; כ 17; יהו' ג 10; ט 1; יא 3; יב 8; שופ' ג 5; מל"א ט 20; עז' ט 1; נחמ' ט 8.
- 5 E. Laroche, עפרון מבעלי חברון (בר' כג 10; כה 9; מט 29-30; ג 13); וראה למקורו החתי של שם זה, *Les Noms des Hittites*, Paris 1966, no. 234 החתי, מנשותיו של עשיו אבי אדום (בר' כו 34); אחימלך החתי, שהיה עם דוד במדבר וזו (שמ"א כו 6). אוריה החתי, מגיבורי דוד; למקור שמו ראה M. Vieyra, 'Parallels Hittite au nom d'Urijé le Hittite', *RHA* (1938-40), 113-116; E. Laroche, *ibid.*, no. 237 עמרנה הוא שוֹרְדָת, שהוא שם אינדרוגרמני (EA, II, p. 1330).
- 6 EA, I, nos. 280:17, 23, 34; 282:2; 285:2, 14; 286:2, 7, 61; 288:2; 289:2, 48; 290:3, 19 חֶפָּה היא מלכת השמים ואשת תְּשׁוּב אל מזג האוויר; ראה גצה, אסיה הקטנה, 130 ואילך.
- 7 'הָאֲרֻנָּה' פירושו שמו 'המלך'; ראה E. Laroche, op. cit (n. 5), no. 837. דברי הימים גורס אֲרֻנָּן (א, כא 15, 19-23).
- 8 ב' מור, 'סיפור המלך דוד' ובעיית הפקידות הגבוהה בממלכות ישראל, כנען וישראל, ירושלים תשל"ד, 221-208.

מפתח המונחים

manniyahḥ- 85	pūru 102	אכדית
LÚmaniyahḥant 71, 85	qarû, qara²u 87	adê 94, 113
LÚmaniyahḥantallan 85	raggimtu 92	adû 86
newahḥ- 125	reḥâte 89–91	adru 76, 77
panku 142	reḥtu 89	ālāni ^{MEŠ} 75
parā handandā 59	riḥītu 89	asû 47
piran hūja 72	salāḥu 46	āšipu 47
LÚšiuñijant- 35	sarāru 118	LUBārû 32
^D Tarḥuna 35	LÚšaknu 85, 97	bēl bīti 74, 75
LÚtarḥunalla 35	šanat rēš šarrūti 90	dabābu 46
^D U KARASŠ (^D Tešub bēl karāši) 23	šanina ul išû 105	dagālu, iddagal 20
אוגריתית	šāpītu 94	edēšu, udeššu 125
n ^c m 25	šar puhḥi 92	eršahungá 46
šlm kll 47	šigû 46	ḥamatu 76, 77
ארמית ופניקית	širīktu 20	ilku 57, 77
נגד/ר 84, 58	šumu 38	kallû 75
כלל 47	tametú 94	kudurru 74
מלכם 79	taqribtu 46	LÚmassà ^{MEŠ} 79
יונית	ṭupšikku 20, 77	LÚmassē ^{MEŠ} 75
ὁ ἀνὴρ 100	zakkû 74	mašmašu 47
τὰ βουκόλια ὑμῶν 73	zakûtu 74, 75, 77	mēšu 67
ἐκχεω 45	שומרית	nadānu ana ili 20
ἡγιασμένος 50	LÚAZU 27	nagbatu 142
τοῦ εὐῶ 52	LÚ"AL 29, 32	naqû 46
τῆς παλαιᾶς 55	SAL ² ENSI 27, 32	niqû (UDU. SISKUR. SISKUR) 46
ὕβρις 118	חתיית	niširtu 47
	iškijanzi 96	nu²u, nuḥḥu 44
	^D Ištar 59	paḥīru 46
		pīrištu 47